

Prof. dr. sc. Šukrija Ramić

TEMELJNI PRINCIPI *IDŽTIHĀDA* U ISLAMSKOM PRAVU (*FIKHU*) I ZNAČAJ NJIHOVE PRIMJENE U SAVREMENOM DOBU¹

Sažetak

*Ovaj rad elaborira dio najznačajnijih principa koje su derivirali islamski pravници kroz dugu historiju islamskog prava, a na kojima, i u ovo naše savremeno doba, treba da počiva idžtihād u islamskom pravu (fikhu): 1. princip aktivnog idžtihāda, 2. princip uzimanja u obzir cjelokupnog fikhskog naslijeđa i oslobađanje od slijepa privrženosti bilo kojem mezhebu, 3. princip razumijevanja suštine stanja i okolnosti u kojima ljudi žive, 4. princip razumijevanja ljudskih potreba u određenom vremenu i prostoru, 5. princip poklanjanja veće pažnje rješavanju pitanja koja se tiču zajednice (općeg dobra) u odnosu na pojedinca, 6. princip primjene zakona postepenosti, 7. princip dosljedne primjene pravila da se fetva mijenja promjenom vremena i uslova (*Lā tunkeru tegajjurul-ahkām bi tegajjuriz-zemān*), 8. princip slijeđenja intencija (*mekāšida*) Šerijata, 9. princip dosljednog slijeđenja prakse Poslanikove, s.a.v.s. u pogledu olakšavanja a ne otežavanja, 10. princip kolektivnog idžtihāda, 11. princip primjene pravnih pravila u procesu idžtihāda, i 12. princip uzimanja u obzir krajnjih rezultata (*the end results*).*

Ovim se radom posebno akcentira značaj primjene tih principa u procesu usmjeravanja i održavanja idžtihāda na ispravnom kursu; na

¹ Osnova za ovaj rad je moje izlaganje na temu: *The Foundations of Fikh in Our Time and Space* na International Workshop and Public Forumu pod naslovom *The Changeable in Islamic Thought and Practice*, održanom u organizaciji Fakulteta Islamskih nauka i The Oslo Coalition on Freedom of Religion or Belief, u Sarajevu, 7-9. maja 2005. god.

kursu koji će mu dati vitalnost i omogućavati da uvijek pruža ljudima kvalitetna rješenja, da im uspješno rješava savremene probleme, oslanjajući se pri tome prevashodno na opće upute osnovnih izvora Šerijata, Kur'an i sunnet.

Index pojmova: *Fikh, fekīh, idžtihād, mudžtehid, mezheb, fetva.*

Uvod

Fikh je polisemna riječ koja u arapskom jeziku nosi više značenja.

Fejruzabadi ju je definirao kao spoznaju nečega, razumijevanje nečega i pronicljivost, da bi na kraju konstatirao, kako je značenje te riječi preovladalo za nauku o vjeri, a zbog časti koju ona ima.²

Ibnul-Kajjim smatra da *fikh* ima specifičnije i ograničenije značenje od *fehma* (razumijevanja), jer *fikh* je razumijevanje namjere govornika koju on želi postići svojim govorom. To je dodatni dio u odnosu na samo razumijevanje značenja riječi u jeziku. Ljudi se razlikuju u razumijevanju (*fehmu*) shodno njihovim stepenu u *fikhu* i *ilmu*.³

Terminološki, *fikh* je nauka o praktičnim šerijatskim propisima deriviranim iz njegovih parcijalnih i detaljnih dokaza.⁴

Prema terminološkoj definiciji, *fekīh* je osoba koja je ovladala tom naukom. “To je učenjak (*‘ālim*)□, kako kaže Kal’adži,“koji poznaje praktične šerijatske propise *halala* i *harama*, ispravnosti i neispravnosti.⁵

Proces derivacije je *idžtihād*, u kom *fekīh* ulaže maksimalan napor da iz parcijalnih dokaza, koristeći metodologiju islamskog prava, dokuči namjeru Zakonodavca, Allaha Uzvišenog. To je najriscantniji posao, jer *fekīh* govori u ime Uzvišenog Stvoritelja. Zbog toga govor *fekīha* o *halalu* i *haramu* mora biti izgrađen na principima koji se crpe iz općih poruka Kur’ana i sunneta, a koji omogućavaju kvalitetan i koristan *idžtihād*.

² *El-Kamus el-muhit*, str. 1126.

³ *I’lamu-muveki’in ‘an rabbil-‘alemin*, 2/264.

⁴ *Kitabut-ta’rifat*, str. 216.

⁵ *Mu’džemu lugatil-fukaha*, str. 349.

Ti principi omogućavaju ostvarenje cilja svakog *fekīha*, a to je uspješno deriviranje praktičnih šerijatskih propisa iz pojedinačnih, parcijalnih dokaza.

Temeljni principi na kojima počiva *idžtihād*

Svaka građevina počiva na određenim temeljima, pa tako i proces deriviranja normi u šerijatskom pravu – *idžtihād*. On, također, ima svoje temelje – principe. Na njima *fekīh* treba graditi svoj *idžtihād*, u svakom vremenu i prostoru. Pažljivim proučavanjem tekstova Kur'ana i sunneta, i ciljeva časnog Šerijata, mnogi principi se mogu razumjeti u tekstu koji slijedi. Prezentirat ću samo one najznačajnije.

1. Princip aktivnog *idžtihāda*

Pod aktivnim *idžtihādom* podrazumijevam *idžtihād* koji učenjaci čine u svome vremenu i prostoru, nastojeći ponuditi rješenja koja će biti u skladu s intencijama Šerijata, što znači, da će onima koji ih primjene u životu, omogućiti postizanje dobra na dunjaluku i uspjeh na ahiretu.

Pitanja podložna *idžtihādu*, pitanja čija se rješenja mijenjaju shodno promjeni uvjeta i okolnosti, moraju konstantno biti tretirana od učenjaka vremena u kojem oni žive, jer svako vrijeme ima svoj *idžtihād*, jer ima nove ljude, nove okolnosti, nove teme i nove dileme.

Idžtihād u svakom vremenu treba biti savremen, aktivan, jer je njegov zadatak rješavanje pitanja svoga vremena. Historijski gledano, *idžtihād* je, uglavnom, imao to svojstvo. Doduše, u periodima dekadence zajednice muslimana, ili dijela te zajednice, učenjaci tog dekadentnog vremena i prostora nudili su isključivo rješenja svojih prethodnika, prijašnjih generacija⁶. Oni su *vrata idžtihāda*, direktno ili indirektno, pokušavali zatvarati. Međutim, ona nikada nisu mogla potpuno biti zatvorena, jer priroda Allahove dž.š. vjere to nije dozvoljavala. Ona uzima u obzir stanja čovjeka i okolnosti u kojima se on nalazi, a ta stanja

⁶ Takva rješenja, koja, iz razloga što su data za neko drugo vrijeme, prostor ili u drugačijim okolnostima, vrlo često, u praksi, proizvode negativne rezultate, a Šerijat sa svojim rješenjima ne smije proizvoditi negativne rezultate i nanositi štetu čovjeku. Kadgod neko rješenje, u primjeni, proizvodi štetu, treba ga mijenjati.

i okolnosti se stalno mijenjaju. Isto tako, ona tretira svaku čovjekovu aktivnost, a ljudska aktivnost nikada nije prestajala, i uvijek je bila inventivna, s većim ili manjim intenzitetom. Naravno, na svaku promjenu valjalo je odgovoriti i na svako pitanje valjalo je dati rješenje, tako da je *idžtihāda* uvijek moralo biti.

Naše vrijeme, također, zahtijeva savremeni *idžtihād* koji će rješavati novonastala pitanja i preispitivati ona koja su podložna promjenama, jer islamska rješenja moraju nuditi čovjeku ono najbolje što se može postići na dunjaluku, što će, kao takvo, biti siguran залог za ahiret. Takav *idžtihād* mora dolaziti od stručnih ljudi, specijaliziranih u oblasti o kojoj govore, jer samo oni mogu ponuditi kvalitetna i odgovarajuća rješenja.

U svom *idžtihādu* savremeni učenjaci mogu se koristiti iskustvom, rješenjima i dokazima njihovih prethodnika. Međutim, oni ne mogu birati nasumice između njihovih mišljenja. Ukoliko biraju, taj izbor mora biti na osnovu argumenata, utemeljenosti i načela općeg dobra koje određeno rješenje treba da donose savremenom čovjeku, jer postizanje dobra na dunjaluku, kao i na ahiretu, duh je Šerijata i njegova uzvišena intencija.

Naprimjer, kada Ibnul-Kajjim⁷ navodi devet mišljenja u pogledu statusa žene koja se vratila islamu, a njen muž nemusliman je u tome nije slijedio, savremeni *fekīh* ima zadatak da izabere ono mišljenje koje ima validne dokaze, i koje će suštinski riješiti problem žene koja se našla u takvoj situaciji, tako da joj to rješenje omogući da ona postigne i dunjaluk i ahiret, a ne da joj dā rješenje koje će joj zagorčati život, uništiti porodicu i navesti je da se vrati životu koji je prije povratka islamu živjela.

Što se, pak, novih pitanja tiče, pitanja koja su postala aktuelna u našem vremenu, s obzirom da savremeni život obiluje inventivnošću, za njih je nemoguće uvijek naći odgovor u starim fikhskim knjigama. Takva pitanja rješavaju se na osnovu općih dokaza, vodeći računa o duhu Šerijata i njegovim intencijama, kako bi odgovor suštinski rješavao problem i donosio čovjeku dobro.

⁷ *Zādul-meād*, 5/133-140.

Savremenim *idžtihād*om se obnavlja vjera, kako u svojoj snazi tako i u srcima ljudi koji ju prihvataju s radošću, jer im takav *idžtihād* rješava životna pitanja na način koji im olakšava ovodunjalučki život, i daje nadu za ahiret. Poslanik s.a.v.s. je rekao da će Allah dž.š., početkom svakog stoljeća, poslati ovom ummetu nekog ko će mu obnoviti vjeru.⁸ Naravno, to obnavljanje se ogleda, prije svega, u realizaciji principa savremenog *idžtihāda*.

2. Princip uzimanja u obzir cjelokupnog fikhskog naslijeđa i oslobađanje od slijepe privrženosti bilo kojem *mezhebu*

Slijepo slijedenje nekog mezheba ili učenjaka od strane *fekīha* može, u svakom vremenu, biti veliki problem, posebno ako se *fekīh* drži mišljenja koja ljudima otežavaju život. Treba znati da su tumačenja prijašnjih učenjaka bila za njihovo vrijeme i prostor, za njihove okolnosti, koje se, možda, dijametralno razlikuju od okolnosti s kojim se trenutno ljudi suočavaju, a za koja *fekīh* daje odgovore.

Savremeni *fekīh* se ne smije držati skučenosti mezheba, kada mu je Allah dž.š. omogućio ulazak u prostranu baštu islamskog prava, u kojoj će naći najbolje dokaze i neprocjenjiva iskustva prijašnjih generacija, počevši od izvanrednih ashaba do naših savremenika, što će mu omogućiti najbolji i najkorisniji način rješavanja savremenih pitanja. Tome treba dodati da savremeni *fekīh* ima mogućnost da pred sobom, uz pravnu tradiciju, ima cjelokupnu stručno valoriziranu tradiciju Poslanika s.a.v.s., što prijašnjim generacijama nije bilo pristupačno.

Da slijepo slijedenje nekog mezheba, pa čak i ograničavanje na poznate sačuvane mezhebe u pravnoj tradiciji islama, može dovesti u ćorsokak i velike poteškoće, možemo vidjeti na pitanju nasljeđivanja nemuslimana od strane muslimana. Svi poznati mezhebi, koji su se oslanjali na poznate vjerodostojne hadise, kažu da to nije dozvoljeno. "Musliman ne nasljeđuje *kafira*⁹, niti *kafir* muslimana."¹⁰ "Ne nasljeđuju se različite vjere."¹¹

⁸ Ebu Dawud, *Sunen*, "Kitābul-melāhim", br. 3740.

⁹ *Kafir* jezički, u osnovi, označava osobu koja nešto pokriva u namjeri da to sakrije. (*Mu'džem 'arebi-busnevijj*, str. 1297-8). Kal'adži je *kafira* definirao kao osobu koja ne vjeruje u Allaha niti u Muhammeda, Allahovog Poslanika, ili poriče nešto

Međutim, kada se uzme tumačenje koje kaže da se spomenuti hadisi odnose na ratno stanje, dakle na nemuslimana koji je u neprijateljskoj vojsci, dolazimo do rješenja koje destinama hiljada povratnika u islam,¹² rješava danas životnu dilemu. Treba naglasiti da je to stav Omera, r.a, Muaza ibn Džebela, r.a, Muavije, r.a, Seid ibn Musejjeba, Ishaka ibn Rahavejha i mnogih drugih¹³.

3. Princip razumjevanja suštine stanja i okolnosti u kojima ljudi žive

Neophodno je, uz validne argumente, poznavati stanje u kome se ljudi nalaze, jer su argumenti vezani za stanja i ne mogu jedni bez drugih. Kada *fekīh idžtihādi*, on je kao ljekar koji ne može ponuditi validnu dijagnozu, niti odgovarajući lijek, sve dok ne upozna sve potrebne podatke o bolesti pacijenta.

Ibnul-Kajjim kaže da se učenjakom smatra osoba koja suštinskom spoznajom stvarnog stanja i njegovim razumijevanjem dolazi do spoznaje Allahove i Poslanikove norme o njemu, onako kako je Jusufov svjedok, na osnovu činjenice da je odjeća poderana straga, došao do zaključka da je on nevin.¹⁴

Da bismo danas mogli suštinski spoznatni stvarno stanje, nužno je konsultirati stručne osobe koje rade u određenom sektoru ili službi: pravnike, ekonomiste, ljekare, sociologe itd.

Kada sociolozi i ekonomisti ukažu *fekīhu* na ogromne štetne posljedice koje ima muslimanska zajednica živeći u getoiziranim kvartovima zapadnih zemalja, on će lakše moći procijeniti da li je članovima te zajednice nužda ili potreba, da daju opravdanje, da s kamatnim kreditom sebi obezbijede krov nad glavom. Bez procjene

za što se nužno zna da je sastavni dio islama, ili vrijeđe Uzvišenog Allaha ili Objavu. (*Mu'džemu lugatil-fukaha*, str. 375.

¹⁰ *Sahihul-Buhari*, "Kitabul-feraid", br. 6267.

¹¹ Ebu Davud, *Sunen*, "Kitabul-feraid", br. 2523, Tirmizi, *Sunen*, "Kitabul-feraid", br. 2034.

¹² Kažem povratnika, jer svako dijete, bez obzira ko su mu roditelji rađa se u islamu, kako doslovno stoji u hadisu. (Vidi: Buhari, *Sahihul-Buhari*, "Kitabul-dženaiz", br. 1270.)

¹³ Ibn Kudama el-Makdisi, *El-Mugni*, 6/294, Zuhajli, *El-Fikhul-islamijju ve edilletuhu*, 8/263.

¹⁴ Ibnul-Kajjim, *I'lamu-muveki'in 'an rabbil-'alemin*, 1/88.

stručnih ljudi, iz svih životnih oblasti koje aktivno utiču na stanje čovjeka, *fekīh* ne može spoznati pravu dijagnozu niti, shodno tome, dati adekvatan lijek (*fetvu*).

4. Princip razumjevanja ljudskih potreba u određenom vremenu i prostoru

S obzirom da zajednice muslimana ne žive u istim uvjetima i okolnostima, potrebno je te razlike imati na umu kod rješavanja određenih pitanja zajednice. Ogromna je razlika u političkim, ekonomskim i socijalnim uslovima, u kojima žive muslimani evropskih zemalja.

Iako je Evropska unija praktično jedna država čiji se građani unutar nje slobodno kreću, činjenica je da su ogromne razlike u uvjetima i potrebama muslimana u Španiji, u odnosu na muslimane u Engleskoj, ili muslimana u Francuskoj, u odnosu na muslimane u Njemačkoj itd. Shodno različitim uslovima, postoje i različite potrebe koje ponekad dosežu stepen nužde, a Uzvišeni Allah dozvoljava, u granicama nužde, ono što je inače zabranjeno, pa kaže: “A onome ko bude primoran, ali ne iz želje, tek toliko da glad utoli, njemu nije grijeh. Allah zaista prašta i milostiv je.”¹⁵

Ljudska potreba je priznata u islamu. To pokazuje činjenica da je Poslanik s.a.v.s. dozvolio Abdurrahmanu ibn Avfu i Zubejru ibn Avvamu da obuku svilenu odjeću, nakon što su dobili svrab¹⁶, da se priznaje vlast lošijeg vladara kako bi se sačuvalo jedinstvo ummeta¹⁷, ili vladara koji je silom došao na vlast kako bi se spriječilo krvoproliće¹⁸.

Poslanik s.a.v.s. je ostavio Kabu u onom obliku u kom su je mušrici izgradili bojeći se da muslimani, koji su svježi u islamu, ne kažu kako Muhammed s.a.v.s. mijenja Kabu¹⁹.

¹⁵ *El-Bekare*, 173.

¹⁶ Vidi: *Sahihu Muslim*, “Kitabullibasi vez-zine□, br. 3870.

¹⁷ Vidi: *El-Fikhul-islamijju ve edilletuhu*, 6/682.

¹⁸ Vidi: *El-Fikhul-islamijju ve edilletuhu*, 6/682.

¹⁹ Vidi: *Sahihul-Buhari*, “Kitabul-hadž□, br. 1480.

5. Princip poklanjanja veće pažnje rješavanju pitanja koja se tiču zajednice (općeg interesa) u odnosu na pojedinca

Jasno je iz šerijatskih dokaza da zajednica ima prednost u odnosu na pojedinca. Kada Uzvišeni Allah u Kur'anu određuje granice dozvoljenog i zabranjenog, On svoje upute upućuje zajednici: "O vi koji vjerujete..."²⁰, "Kradljivcu i kradljivici odsijecite ruke..."²¹. U tom su duhu i hadisi Poslanika s.a.v.s. Zbog toga je potrebno prvo rješavati pitanja s kojima se suočava zajednica, bilo da se radi o političkim, društvenim, socijalnim, ekonomskim, moralnim ili nekim drugim, pa tek onda rješavati pitanja koja se tiču pojedinaca, ma ko oni bili.

U islamu je priznat princip prioriteta. Ukoliko se ne slijedi taj princip, čovjek će se baviti manje značajnim poslovima, a zapostavit će ono što je važnije i korisnije. Tim postupkom će učiniti štetu sebi i zajednici.

6. Princip primjene zakona postepenosti

To je prirodni Allahov dž.š. zakon, a koji se jasno očituje u stvaranju čovjeka: "O ljudi, kako možete sumnjati u oživiljenje, - pa, Mi vas stvaramo od zemlje, zatim od kapi sjemena, potom od zakvačke, zatim od grude mesa vidljivih i nevidljivih udova, pa vam pokažemo moć Našu! A u materice smještamo šta hoćemo, do roka određenog, zatim činimo da se kao dojenčad rađate i da poslije do muževnog doba uzrastate; jedni od vas umiru, a drugi duboku starost doživljavaju, pa začas zaboravljaju ono što saznaju. I ti vidiš zemlju kako je zamrla, ali kad na nju kišu spustimo, ona ustrepće i uzbuja, i iz nje iznikne svakovrsno bilje prekrasno."²²

Postepenost je evidentna i u Šerijatu. On nije ljudima objavljen odjedanput. On je ljudima objavljivan postepeno, a i njegova primjena je slijedila isti princip.

Ljudska praksa nas uči da postepenost daje najbolje rezultate, a ishitrenost, uglavnom, djelimične ili suprotne. Allah dž.š. dva puta je govorio kako je alkohol loš za čovjeka, a tek treći put ga zabranio. Iz toga je dužnost uzeti i primijeniti jasnu poruku.

²⁰ *Et-Tevbe*, 23, 28, 34, 38, 119, 123.

²¹ *El-Maide*, 38.

²² *El-Hadž*, 5.

Iz naredbe Poslanikove s.a.v.s. Muazu r.a., kada ga je slao u Jemen, eksplicitno razumijemo princip postepenosti, a implicitno razumijemo da je zabranjeno činiti sljedeći korak, prije nego prethodni bude kompletiran i upotpunjen.

7. Princip dosljedne primjene pravila da se *fetva* mijenja promjenom vremena i uslova (*Lā tunkeru tegajjurul-ahkām bi tegajjuriz-zemān*)

Nije isto stanje zdravog i bolesnog, muslimana koji živi u muslimanskoj, i onog koji je u nemuslimanskoj sredini, nije bilo isto stanje u vrijeme ashaba i u vremenu tabiina; nije isto stanje tamo gdje vlada zakon i gdje je anarhija; nije isto stanje gdje se poštuju ljudske slobode i gdje vlada diktatura. Svako vrijeme ima svoje dileme i probleme i svoja rješenja.

Kada je jednom malikijskom učenjaku, kojem se srušio dio zida na kući, i koji je, bojeći se za svoju sigurnost, nabavio psa čuvara, stavljena primjedba da je to Malik prezirao, odgovorio je: “Da je Malik doživio naše vrijeme on bi nabavio krvoločnog lava.”²³

Kao primjer za potrebu promjene norme zbog promjene stanja i okolnosti, može nam poslužiti i fetva rahmetli Huseina ef. Đoze iz sedamdesetih godina prošlog stoljeća,²⁴ u kojoj on određuje da se zekat, zekatul-fitr i prihodi od kurbanskih kožica usmjeravaju isključivo obrazovnim institucijama Islamske vjerske zajednice. Tu fetvu, u to vrijeme, mnogi su osporili. Među onima koji su je osporili bio je i rahmetli Derviš ef. Spahić iz Pojska, koji je tvrdio da je davanje zekata, sadekatul-fitra i kurbanskih kožica za potrebe Islamske zajednice *bāṭil* (neispravno).²⁵

Rahmetli Đozo je tada imao jake argumente za svoj stav, imajući u vidu da je izdržavanje vjerskih institucija visilo o koncu, s obzirom da su vakufi bili oduzeti, članstvo IVZ-e se osulo, nešto iz straha, nešto iz prestanka osjećaja pripadnosti IVZ-i. U to doba postojala je realna opasnost da medrese i mnoge džamije budu zatvorene zbog

²³ *Šerhur-Risale*, 2/414.

²⁴ Vidi: Husein Đozo, *Fetve*, 1/130-132, 316-318, 419-420.

²⁵ Husein Đozo, *Fetve*, 1/130.

nemogućnosti njihova izdržavanja i da, realno gledajući, opstojnost, muslimana kao organizirane zajednice, dođe u pitanje.

Vrijeme i okolnosti u kojima danas radi i egzistira Islamska zajednica uveliko su se promijenili. Islamska zajednica može slobodno osnivati vakufe, tražiti donacije kod nas i u svijetu, može se baviti biznisom, imati svoje tvornice, lance robnih kuća itd. Tu nema nikakvih ograničenja. Prostor izvora financiranja Islamske zajednice danas je neograničen, za razliku od rahmetli Đozinog vremena, kada je taj prostor bio potpuno ograničen.

Prema tome, ako bismo u ona vremena dali prednost Đozinoj argumentaciji, jer Jugoslavija je bila socijalna država, sirotinja je bila solidno zaštićena, a Islamska zajednica potpuno nezaštićena, u ovom našem vremenu, kada je sirotinja slabo zaštićena, kada je broj siromašnih daleko veći, a Islamska zajednica solidno zaštićena²⁶ prednost treba dati mišljenju Derviš ef. Spahića, imajući u vidu da su se vrijeme i okolnosti promijenili, a pravilo kaže, da se ne negira promjena normi i propisa promjenom vremena i uslova.²⁷

Primjer promjene fetve, kada se pokvari vrijeme imamo u fetvi hanefija i drugih, da dužnik, čiji su dugovi dospjeli za naplatu, može raspolagati samo s onim dijelom svoje imovine koji dug ne obuhvata. Naime, kada su se ljudi pokvarili, kada su se počeli koristiti malverzacijama, prebacujući svoju imovinu na rođake i poznanike, kako bi izbjegli izmirenje duga, pravnici su morali reagirati i promijeniti fetvu po kojoj su dužnici mogli normalno raspolagati svom svojom imovinom, bez obzira koliko su bili zaduženi, i da li su dugovi bili dospjeli ili ne.

Isto tako, došlo je do promjene fetve o uslovima koje mora ispunjavati svjedok u pogledu pravednosti i poštenja. Danas se

²⁶ Sve obrazovne institucije su na državnim budžetima, ostale institucije imaju određenu državnu materijalnu potporu itd. Naravno, ta pitanja još uvijek nisu riješena na način kojim će se postići pravda za one koji porez plaćaju, ali postoji mogućnost da sve dođe na svoje mjesto.

²⁷ Smatram da je Islamska zajednica danas, u neku ruku, talac ove Đozine fetve. Umjesto da se Islamska zajednica okrene ka formiranju i razvijanju vakufa, privrednih subjekata, firmi itd., gdje postoje neograničene mogućnosti, umjesto da nam svaki džemat ima svoju firmu, Islamska zajednica i njeni džemati svoje izvore financiranja i dalje baziraju na zekatu, zekatul-fitru, kurbanskim kožicama, dženezama i dobrovoljnim prilozima, a vremena su se promijenila!?! Doduše, ne za svakoga!

zadovoljava onakvim svjedocima kakvi su na raspolaganju. Kada bismo danas tražili uvjete za svjedoke koji su nekada traženi, teško bismo našli ijednog svjedoka koji bi te uvjete ispunjavao.

Tu možemo ubrojati i fetvu o zatvaranju džamija između namaza zbog zaštite od krađe i zloupotrebe. Normalno je da džamija uvijek bude otvorena, kako bi ljudi u njoj mogli izvršavati pet dnevnih namaza i vršiti druge aktivnosti. Međutim, kada se ukazala potreba da se integritet džamije zaštiti, fetva je promijenjena i dozvoljeno je da se džamije između namaza zatvaraju.

Napredak vremena i promjena običaja doveli su do promjene mnogobrojnih fetvi. Naprimjer, Poslanik s.a.v.s je bio zabranio da se hadis bilježi, da bi to kasnije dozvolio, a peti halifa Omer ibn Abdul-Aziz je naredio da se sunnet sakupi i zabilježi.

Tu se ubraja i sakupljanje Kur'ana u mushaf, razvoj administrativnih, obrazovnih, socijalnih i zdravstvenih institucija, organizacija političkog, ekonomskog i kulturnog života itd.

Uglavnom, fetve ustanovljene na promjenjivim kategorijama normalno su se mijenjale promjenom vremena i uslova. To pravilo i danas važi. Ono održava islamsko pravo vitalnim i sposobnim da odgovori na svaki izazov vremena i prostora na način koji će donijeti boljitak, kako pojedincu, tako i zajednici.²⁸

Da bi *idžtihād* zadržao svoju vitalnost i pravi kurs, ovaj princip o promjeni fetve promjenom vremena - stanja i okolnosti, treba dosljedno slijediti, u suprotnom, *idžtihād* će ići pogrešnim pravcem, a data rješenja će proizvoditi negativne posljedice, jer nisu adekvatna za vrijeme i okolnosti u kojima se primjenjuju.

8. Princip slijeđenja intencija (*mekāšida*) Šerijata

Intencije Šerijata (mekāšid) daju odgovore na sva izazovna pitanja u smislu zašto, na različitim nivoima, kao što je pitanje zašto je davanje zekata jedan od temeljnih stubova islama, zašto je konzumiranje alkohola zabranjeno itd.

²⁸ Vidi opširnu raspravu na ovu temu u radu *Običaj može da presuđuje*, Šukrija Ramić, *Zbornik radova br. 5*, Islamski pedagoški fakultet, 2007.

Dakle, intencije Šerijata (*mekāšid*) objašnjavaju *mudrost* koja stoji iza propisa, koja nam objašnjava razlog zbog kojeg je Zakonodavac dao taj propis. Tako kažemo da je *zekat* propisan radi jačanja društvene kohezije, čišćenja imetka od tuđeg *hakka*, oslobađanje duše od škrtosti itd..

Mekāšid su, također, pozitivni ciljevi koje zakoni žele ostvariti putem blokiranja ili dozvole određenih sredstava. Tako, naprimjer, *mekāšid* zaštite razuma i života ljudi objašnjavaju potpunu i striktnu zabranu alkohola i ostalih opojnih pića, a *mekāšid* zaštite privatnog vlasništva i čovjekove časti objašnjava kur'ansko spominjanje smrtno kazne kao (moguće) kazne za silovanje i ubistvo.²⁹

Dakle, Uzvišeni Zakonodavac propisao je propise da bi se realizirali određeni ciljevi, jer je njihovo postizanje intencija Zakonodavca.

Prema tome, intencije Zakonodavca moraju se uzimati u obzir pri *idžtihādu*. Shodno tome, ukoliko bi primjena određenog propisa u datom trenutku i pod određenim okolnostima davala suprotan (negativan) rezultat, ili ne bi davala rezultat koji je bio intencija i cilj Zakonodavca, zbog kojeg je propisao određeni propis, primjena takvog propisa morala bi biti skrutinizirana od strane muftije ili institucije koja je specijalizirana za davanje fetvi, kako bi dobili odgovor da li je taj propis još uvijek na snazi u takvim okolnostima i da li ga u takvoj situaciji čovjek može ili mora primjenjivati.

Primjer za to imamo u pitanju koje je postavljeno Omeru r.a: “Zašto mi još uvijek užurbano hodamo oko Kabe s otkrivenim desnim ramenom, čak i nakon što je islam ovladao Mekom? □ Naime, prilikom oslobađanja Meke, Mekellije su tvrdile da su Poslanik s.a.v.s. i njegovi ashabi oslabili za vrijeme svoga boravka u Medini. Čuvši to Poslanik s.a.v.s. je naredio ashabima da užurbano hodaju oko Kabe s otkrivenim desnim ramenom, kako bi pokazali svoju snagu.

I danas možemo postaviti pitanje, kao što je u vrijeme Omerova r.a. hilafeta bilo postavljeno njemu, da li ta obaveza još uvijek stoji ili ne, da li se namjera, cilj i intencija Poslanikova s.a.v.s. i danas, u ovakvim okolnostima, realizira ili ne i ima li potrebe za primjenom tog propisa?

²⁹ Vidi tumačenja sto sedamdeset osmog ajeta sure *el-Bekare*, i trideset treći ajet sure *el-Maide*.

Primjetno je da Omer r.a. nije imao intencijsku orijentaciju prema ovom pitanju. On je odgovorio: “Mi ništa nećemo prestati raditi što smo radili u vrijeme Poslanika s.a.v.s.³⁰. Islamski pravници su generalno slijedili Omera r.a. u ovom tumačenju, tako da i danas hadžije u prvim krugovima tavafa brže hodaju i otkrivaju desno rame. Međutim, da postavimo i danas isto pitanje, za to nema smetnje, pa čak i da, možda, imamo drugačiji stav od Omerovog r.a.

9. Princip dosljednog slijeđenja prakse Poslanika s.a.v.s. u pogledu olakšavanja a ne otežavanja

“Olakšaj a nemoj otežavati, obveseli a nemoj odgoniti”, rekao je Poslanik s.a.v.s. Muazu i Ebu Musau, kada ih je slao u misiju u Jemen.³¹ Tog postulata Poslanik s.a.v.s. se istinski držao, a tu metodologiju su slijedili i ashabi. Kasnija vremena su donijela drugačiji pristup izgrađen na ideji predostrožnosti (*ihijātu*), koja je, ustvari, vrlo često vodila udaljavanju od sunneta.

Predostrožnosti su postale veliko opterećenje koje mnogi muslimani nisu mogli izdržati. Taj put, iako ga čovjek može sebi lično odabrati, ne smije se drugima stavljati u obavezu. Islam nije došao da čovjeku oteža život: “Allah ne želi da vam pričinu poteškoće, već želi da vas učini čistim i da vam blagodat Svoju upotpuni, da biste bili zahvalni.”³² Allah dž.š. je Svoga zadnjeg poslanika poslao da ljude oslobodi stega, okova i tereta koje su ljudi sami sebi propisali: “...koji će ih tereta i teškoća koje su oni imali osloboditi.”³³

Pretjerivanje u vjeri zabranjeno je po slovu Poslanikovog sunneta³⁴: “Čuvajte se pretjerivanja u vjeri. Pretjerivanje u vjeri upropastilo je one koji su bili prije vas.”³⁵ Za mene nema sumnje da neprestana primjena težih rješenja može prerasti u pretjerivanje u vjeri.

³⁰ *Sahihul-Buhari*, “Kitabul-hadž, Babur-reml.

³¹ *Sahihu Muslim*, “Kitabul-ešribe, br. 3730.

³² *El-Maida*, 6.

³³ *El-A'raf*, 157.

³⁴ Primjer zabrane pretjerivanja kada su se neki ashabi zarekli da će stalno postiti, da će stalno klanjati i da se neće ženiti, pa im je to zabranio, kada je ukorio Muaza što je duljio s namazom, kada je ranjena osoba dobila fetvu da se mora od dženabeta okupati vodom pa je umrla.

³⁵ Ibn Madže, *Sunen*, “Kitabul-menasik”, br. 3020.

10. Princip kolektivnog *idžtihada*

Uzimajući u obzir činjenicu da je Allahova dž.š. pomoć i podrška uz *džemat*,³⁶ sigurno je da je *džematski idžtihād* kvalitetniji, berićetniji i da, shodno tome, daje bolje rezultate.

Savremena mogućnost komunikacija olakšava *džematski idžtihād*. Tom *idžtihādu* treba dati podršku i prednost u odnosu na *idžtihād* pojedinca, mada će i *idžtihād* pojedinaca uvijek imati svoje mjesto i svoj značaj.

11. Princip primjene pravnih pravila u procesu *idžtihāda*

Da bi *idžtihād* bio u duhu Šerijata, da bi obezbjedio optimalna rješenja koja sljedbenika islama usrećuju na dunjaluku i ahiretu, uveliko mogu pomoći pravna pravila koja su islamski pravници (*fukahā'*) derivirali iz tekstova objave, Kur'ana i sunneta. Tu je prije svega pet velikih pravila: 1) O djelima subjekta se prosuđuje na osnovu njegove namjere. (*El-Umuru bi-mekāsidiha*); 2) Ono što je sigurno ne može biti negirano sumnjom. (*El-Jekīnu lā jezūlu bi-š-šekk.*); 3) Nema nanošenja i uzvraćanja štetom. (*Lā darere ve lā dirār.*); 4) Poteškoća povlači olakšicu. (*El-Mešekkātu tedžlibu et-tejsīr.*) i 5) Običaj može da presuđuje. (*El-Āde muhakkeme.*)

Pored ovih velikih pravila, sporedna pravila, čija primjena je u manjem obimu, mogu itekako pomoći u savremenom *idžtihādu*, kao što su pravila: 1) Šteta se otklanja koliko je moguće (*Ed-Dararu judfe'u bi kadril-imbān.*); 2) Podnosi se manja šteta da bi se otklonila veća. (*Jutehammelu ed-darar el-ekħaff li def'i ed-darar el-ekber.*); 3) Šteta se ne otklanja istom ili većom štetom. (*Ed-Dararu lā juzālu bi darerin mithlihi ev ekberin minhu.*); 4) Otklanjanje štete ima prednost u odnosu na postizanje dobra. (*Der'ul-mefsedeti evlā min dželbil-mašleha*) i 5) Muslimani se drže datog obećanja. (*El-Muslimūne 'inde šurūḫihim.*)

Sporednih pravnih pravila ima puno i, uistinu, ona su za *mudžtehida*, također, od neprocjenjive vrijednosti. Zbog toga je *mudžtehid* dužan da ih koristi kako bi njegov *idžtihād* bio ispravan, koristan i plodotvoran.

³⁶ Poslanik, s.a.v.s, veli: "Allahova podrška je uz džemat." (Nesai, *Sunen*, "Tahrimud-dem", br. 3954)

12. Princip uzimanja u obzir krajnjih rezultata (*netāidžul-'amel*)

Kako se čovjekova konačnica mjeri završnim rezultatom, na što jasno upućuju Poslanikove s.a.v.s. riječi: “Djela se vrednuju po njihovoj konačnici”³⁷, tako ih treba mjeriti i status im davati i u dunjalučkom životu. Upravo zbog toga *mudžtehid* je dužan pri *idžtihādu* pratiti i uzimati u obzir krajnje rezultate neke aktivnosti i shodno tim krajnjim rezultatima određivati status ljudskim djelima i postupcima u njihovom startu.

Tako, naprimjer, dok je čovjek u ranom dobu svoga života uzimanje veće količine određenih masnoća pri ishrani može biti poželjno i pohvalno, jer te masnoće pozitivno utiču na rast i razvoj u tom životnom dobu i daju pozitivne krajnje rezultate. Iste masnoće i u istim količinama, ali u kasnijoj životnoj dobi, mogu čovjeku proizvoditi negativne rezultate. Shodno krajnjem rezultatu pravnik će, kada bude upitan, a na osnovu nalaza ljekara, određivati status uzimanja masnoća. Svakako, status neće biti isti u mladosti i starosti, jer i krajnji rezultati nisu isti.

Ovaj princip usko je vezan i naslanja se na princip promjene *fetve* promjenom okolnosti i princip uzimanja u obzir stanja ljudi u kojim se nalaze. On je vezan i sa jednim od sporednih izvora Šerijata *sadd az-zarāi* (sprečavanja zla u korijenu) te pravnim principima o otklanjanju štete itd.

Cilj ovog principa jeste postizanje dobra za čovjeka u svakom pogledu. Iz ovog principa razumijemo da ukoliko bi neka aktivnost, u osnovi dozvoljena, na kraju vodila nanošenju štete pojedincu ili društvu, tada bi takva aktivnost morala biti posebno skrutinizirana u cilju postizanja pravnog mišljenja i određivanju njenog statusa. Ona ne bi, na osnovu činjenice da je u osnovi *halal*, automatski bila dozvoljena da je svako i u svim situacijama radi. Prema tome, ukoliko *halal* aktivnost daje negativan krajnji rezultat, za izvršenje takve aktivnosti potrebna je posebna dozvola od meritornog učenjaka (muftije) ili institucije odgovorne za *fetve*.

³⁷ Vidi: *Sahihul-Buhari*, “Kitabul-kader”, br. 6117.

ZAKLJUČAK

Razumijevanje elaborirane teme i primjena navedenih principa neophodni su u procesu *idžtihāda*. Njihovo zapostavljanje može značiti zapostavljanje intencija (*mekāšida*) islamskog prava, koje u cjelini znače ostvarivanje dobra za čovjeka na dunjaluku i ahiretu. Problemi s kojim se suočava savremeni islamski svijet uveliko bi bili umanjeni, kada bi se tumačenjem islamskih propisa bavili isključivo stručni i neovisni kadrovi, koji bi u procesu *idžtihāda* uzimali u obzir prethodno elaborirane principe. Iz tog razloga, vrlo je značajno promovirati ovakav pristup u nadi da će se jednog dana postići željeni cilj. U isto vrijeme, potrebno je ukazivati na kobne posljedice po pojedinca i zajednicu, kada se norme Šerijata formiraju ili tumače daleko od ovih principa. Živi primjeri nam svjedoče o različitim problemima sa kojima se mnogi muslimani danas suočavaju zbog zapostavljanja elaboriranih principa.

Treba naglasiti da primjena ili zapostavljanje navedenih principa u procesu *idžtihāda*, procesu deriviranja normi iz partikularnih dokaza, mogu, itekako, značajno utjecati na društvena, politička i ekonomska kretanja u islamskom svijetu, u pozitivnom ili negativnom pogledu, što će neminovno utjecati na ostatak svijeta, pozitivno ili negativno.

Uz molbu Allahu dž.š. da ovaj rad primi kao dobro djelo, molim Ga da njime oživi i ojača islamsko pravo koje može, i u to sam duboko ubijeden, pružiti najbolja rješenja za savremenog čovjeka, kako muslimana tako i nemuslimana. Takva rješenja su nam svima prijeko potrebna.

BIBLIOGRAFIJA

1. El-Bukhārī, Muhammed ibn Ismā'īl: *Šahīh el-Bukhārī*, Elektronsko izdanje, Harf produkcija.
2. Ebū Dāvūd, Sulejmān ibn El-Eš'as Es-Sidžistānī, *Sunen*, Elektronsko izdanje, Harf produkcija.
3. El-Džurdžāni, Ali ibn Muhammed ibn Ali, *Kitabut-ta'rifāt*, Dārul-kitāb el-arebi, II izdanje 1996.
4. Dozo, Husejn, *Fetve*, Bemust, Sarajevo, 1999.
5. El-Fejrūz Abādī, Medžduddīn Muhammed ibn Ja'kūb, *El-Kāmūš el-muhīf*, Dārul-fikr, 1995, Bejrut.
6. Islamski pedagoški fakultet, *Zbornik radova*, 5/2007, Izdavač IPF, Zenica, 2007.
7. Ibnul-Kajjim, *Zādul-me'ād*, Muessesetur-risāle i Mektebetul-menār el-islāmijje, Petnaesto izdanje, 1987.
8. Kal'adži, Muhammed Revvās: *Mu'džemu lugati el-fukahā'*, Dār en-Nefāis, Bejrut, Prvo izdanje, 1985.
9. Ibn Kudame, Ebū Abdullah el-Makdisi, *El-Mugni*, Muessesetu et-tarih el-arebi, Bejrut, bez godine izdanja.
10. Ibn Mādždže, Muhammed ibn Jezīd El-Kazwīnī, *Sunen*, Elektronsko izdanje, Harf produkcija.
11. Muftić, Tevfik, *Mu'džem 'arabi-busnevi*, El-Kalem, Treće izdanje, Sarajevo, 2004.
12. Zuhejli, Vehbe, *El-Fikhu el-islamijju ve edilletuhu*, Dārul-fikr, 1996.
13. Ez-Zerrūk, Ahmed, *Šerhurrisāle*, Dārul-fikr, bez godine izdanja.

القواعد الأساسية في الفقه الإسلامي وأهمية تطبيقها في الاجتهاد المعاصر

(خلاصة البحث)

تناول هذه الدراسة القواعد العشرة الأساسية التي ينبغي أن يبنى عليها الاجتهاد المعاصر وهي: 1) تفعيل الاجتهاد المتجدد، 2) الأخذ من جميع تراث الفقه الإسلامي والتحرير من التمازب الضيق، 3) الفهم والأخذ بالاعتبار أحوال الناس في بيئاتهم المختلفة، 4) الأخذ بالإعتبار حاجات الناس في الأوقات المعينة، 5) تقديم البحث عن حلول مشاكل المجتمع (المصالح العامة) على مشاكل الأفراد، 6) تطبيق قاعدة التدرج، 7) تطبيق فعلي لقاعدة لا تنكر تغير الأحكام بتغير الزمان، 8) تطبيق قاعدة مقاصد الشريعة، 9) تطبيق فعلي لقاعدة التيسير المنبثقة من السنة النبوية، 10) تفعيل الاجتهاد الجماعي، 11) الأخذ بالقواعد الفقهية في عملية الاجتهاد، 12) الأخذ بالاعتبار النتيجة النهائية عند تطبيق الحكم.

وقد ركز البحث على أهمية القواعد المذكورة في توجيه وسير الاجتهاد المعاصر وفق المنهج السليم الذي يمكنه من تقديم الحلول المناسبة عالية الجودة للناس وحل المشاكل المعاصرة لهم اعتمادا في الأساس على التوجيهات العامة لمصادر الشريعة الأساسية القرآن الكريم والسنة المطهرة.

Summary:

This paper elaborates ten crucial principles that should be the basis for *ijtihad* in Islamic law (Fikh): 1. the principle of active *ijtihad*, 2. the principle of considering the entire fikh heritage and braking loose with a blind devotion to any of the mezhebs, 3. the principle of understanding the essence of life conditions and circumstances, 4. the principle of understanding human needs in certain space and time, 5. the principle of focusing to solving the issues that concern a community's attitude towards an individual, 6. the principle of applying a gradualness law, 7. the principle of consistent application of a rule that fetva is apt to change due to times and conditions, 8. the principle of consistent application of the Prophet's practice in terms of alleviation instead of aggravating, 9. the principle of collective *ijtihad*, 10. the principle of applying legal rules in the process of *ijtihad*.

This paper gradually puts in focus the importance of applying these principles during the process of orienting and maintaining *ijtihad* in a right direction; the direction that would give it vitality and enable it to constantly offer good solutions to people, to successfully solve contemporary issues relying heavily on the general guidelines of the primary Shari'ah, Qur'an and Sunna sources.